

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 73 Ekim 2020 & Volume: 13 Issue: 73 October 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

I. VE II. DÖNEM TBMM'DEKİ GÜMÜŞHANE MİLLETVEKİLLERİ VE YAPTIKLARI ÇALIŞMALAR I. AND II. TERM GÜMÜŞHANE MEMBERS OF PARLIAMENT IN TURKISH GRAND ASSEMBLY AND THEIR PERFORMANCES

Selim ÖZCAN*

Öz

Milletin ve vatanın bağımsızlığı için mücadele yapmak amacıyla 23 Nisan 1920'de açılan I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi 1920-1923 yılları arasında çalışmalarını sürdürmüş ve milli mücadeleyi başarıyla tamamlayıp, Yeni Türk Devletinin temellerini atmıştır. Her sancaktan 5 milletvekilinin seçimi esasına göre belirlenen, I. TBMM'de Gümüşhane'yi temsilen 5 milletvekili yer almıştır. Olağanüstü yetkilerle çalışmalara başlayan TBMM milletvekilleri, başta eğitim ve fikri yapıları olmak üzere her bakımdan farklılıklar arz etmesine rağmen tek amaçları vatanın ve milletin bağımsızlığı için sonuna kadar mücadele etmek olmuştur.

I. Dönem TBMM'nin kurduğu devletin; siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının yapılacak inkılap hareketleri ile muasır seviyeye ulaşması için görevi üstlenen II. Dönem TBMM' de 1923-1927 yılları arasında çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bu mecliste Gümüşhane'yi 4 milletvekili temsil etmiştir.

I. ve II. Meclisteki Gümüşhane milletvekilleri ülke genelini ilgilendiren meselelerin yanında bölge halkının problemlerini de meclise getirmişlerdir. Bu Milletvekillerin den Hasan Fehmi (Ataç) Bey her iki dönemdeki mecliste yaptığı Maliye ve II. Dönemdeki Ziraat Bakanlığıyla, dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Mebus, TBMM, Milli Mücadele, Çalışma.

Abstract

The I. term Turkish Grand Assembly was established to protect the independence of the country and her people on 23rd April 1920 and between the years 1920-1923, they carried out their mission and completed the national struggle with a great success and led to establish a new Turkish country. Each sanjac sent 5 member of Parliament to the I. term of Turkish Grand Assembly. These member of Parliament started to work with great authorities such as education and idea freedom but the main aim of this Assembly was to struggle for the independence of the country.

The II. term carried on its mission between the years 1923-1927 to reach the country to the civilization of the western countries with the political, social, economical and cultural revolutions made by the I term of Turkish Grand Assembly. In this period Gümüşhane was represented by four Member of Parliament in this term.

The I. and II. term Gümüşhane Members of Parliament dealt with the common problems of the country besides the problems of the people living in Gümüşhane and its environment. Hasan Fehmi (Ataç) appealed attention as he was the Minister of Treasure in the first term and he became the Minister of Agriculture in the second term.

Keywords: Gümüşhane, Member of Parliament, Turkish Grand Assembl, National Struggle, Work.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, ORCID ID:0000-0002-3737-8600, selim.ozcan@amasya.edu.tr



Giriş

Türk siyasi tarihinde, anayasal düzene ve halkın yönetime katılımına 23 Aralık 1876'da "*Kanun-i Esasi*" isimli ilk yazılı anayasanın ilanı ile geçilmiş oluyordu. Bu anayasanın, ilk yazılı hukuk belgesi olması yanında, başında padişahın bulunduğu ve halkın yönetime katıldığı, padişahın yetkilerinin ve yönetimin anayasa ile belirlendiği (Turan, Safran vd., 2010, 35) meşrutiyet yönetimine geçişi başlatmış olması bakımından önemli bir gelişme olmuştur.

Anayasanın yürürlüğe girişinden üç ay sonra ilk Türk parlamentosu "*Meclisi Umumi*" adı altında halkın seçimi ile oluşan "*Meclis-i Mebusan*" ve padişah tarafından belirlenen "*Meclis-i Ayan*"ın tayin edilmesiyle iki meclisli olarak toplanıp, 20 Mart 1877'de açıldı (Kuran, 1976, 1010). Böylece halk ilk kez yönetime ortak olmuş ve parlamenter sisteme geçmişti.

Fakat yaşanan iç ve dış gelişmeler sonunda dönemin padişahı II. Abdülhamid (1876-1909) anayasanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak 14 Şubat 1878'de meclisi feshetmesiyle parlamenter sistem kesintiye uğradı (Ziya Karal, 1988, 215-241). Devletin, padişahın iradesi ile değil, anayasa gereğince yönetilmesini, halk tarafından seçilen meclisin hükümeti denetlemesini amaçlayan meşrutiyet rejimi amacına ulaşamadı. Fakat parlamentoya dayalı bir yönetim sisteminin ilk ve önemli aşamasını oluşturdu.

Bu dönemde yaşanan savaşlar iç gelişmeler içerisinde ülkedeki aydınların yönetime karşı başlattığı muhalefet sonrasında meşrutiyetin 23 Temmuz 1908'de ikinci defa ilanı ile yeniden parlamenter sisteme geçildi (Uçarol, 2000, 404-405). 17 Aralık 1908'de meclis açılarak, 21 Aralık 1918'de feshedilince ye kadar çalışmalarını sürdürdü. 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi olarak yeniden açılan meclis, 11 Nisan 1920 tekrar feshedilmesiyle kapanmış oldu. I. Meşrutiyete göre hakların daha çok güvence altına alındığı II. Meşrutiyet dönemi de amacına tam anlamıyla ulaşamamışsa da Türk devletinin anayasal hayatına bir ivme kazandırdı (Özcan, 2019, 402).

Osmanlı Devleti bu yeni dönemde, yaşadığı Trablusgarp savaşı ve Balkan felaketi sonrasında kaybettiği topraklarını geri almak ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla I. Dünya savaşına girdi. Fakat uğradığı ağır yenilgi sonrasında imzaladığı teslim oluş özelliğindeki mütareke ile savaştan çekildi. Aynı zamanda mütareke, galip devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşma niyetlerini açıkça ortaya koydukları bir belge idi (Özcan, 2019, 402).

Mütarekenin hükümlerine dayanarak Osmanlı topraklarında işgallerini gerçekleştiren galip devletlerin yanı sıra onlardan gördükleri müsamaha sonrası azınlıklarda Anadolu toprakları üzerindeki emellerine ulaşıp varlıklarını korumak için gayret göstermekte idiler (Tansel, 1973, 35-125). Çalışmamıza konu olan Gümüşhane bölgesi de yoğun olarak Rum ve Ermeni azınlıklar faaliyet içerisinde idiler.

Mütarekenin akabinde itilaf devletleri 13 Kasım 1918'de İstanbul'u fiilen işgal altına aldıktan sonra İngilizler başkentte İngiliz Fevkalade Komiserliğini kurup Osmanlı hükümetlerini baskı altına aldılar (Sarıhan, 1993, 24). Ardından daha da ileri giderek Meclis-i Mebusan'ı dağıtması için padişaha baskı yapmaya başladılar. Sonuçta Meclis-i Mebusan, "*zaruri siyasi sebepler*" gerekçesiyle 21 Aralık 1918'de dağıtıldı (Armağan, 1968, 3-4). Dolayısıyla I. Dünya savaşı yenilgisi sonrasında imzalanan mütareke ile milletin ve ülkenin varlığı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakıldı.

Devletin yönetim mercii olan İstanbul hükümetlerinin, işgaller karşısında başkentten itilaf devletlerinin denetiminde olmasından sorumsuz ve yetersiz kalması, bölgesel direnişlerin ve "*Kuvâ-yı Milliye Ruhunun*" doğmasına zemin hazırladı. Böylece Türk milleti için milli mücadele dönemi denen yeni bir dönem başlamış oldu. Milletin genelini kapsayan ve milleti karamsarlık ortamından kurtaran bu dönem Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başladı (Özcan, 2019, 402).

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'ye nasıl ve hangi şartlar içerisinde başladığını, iman ve güven dolu şu veciz sözleriyle özetler: "*Ben, 1919 senesi mayıs ayı içerisinde Samsun'a çıktığım gün, elimde hiçbir maddi güç yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu milli kuvvetle, bu Türk milletine güvenerek işe başladım....*" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, 328) diyen, M. Kemal Paşa'nın güvenerek arkasına aldığı milletin düşüncesine ve gönlüne mücadele ruhunu işleyerek bir ve bütün olmasını sağlayıp milli mücadelede milleti başarıya, zafere götüren milli gücü "*Milli Birlik*" ve "*Vatan Bütünlüğü*" düşünceleri etrafında toplayıp "*Milli Egemenlik*" ilkesi ile de bütünleştirip mücadelenin mimarı yaptı. Yani Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı milli mücadele bütün millet tarafından inançla sahiplenilip, benimsendi.



Buda Milli Mücadele hareketinin, başından itibaren millet iradesi ilkesine dayandığının göstergesiydi. Bu hareketin ilk belirtisi, Amasya Tamiminin 'de alınan "her türlü etki ve denetimden uzak milli bir heyetin kurulmasının elzem olduğu" kararıydı. Bu karar Erzurum Kongresi'nde kabul görmüş ve İstanbul Hükümeti'nin yanında milli mücadeleyi temsil eden, bir Temsil Heyeti oluşturulmuştu. Ayrıca Meclis-i Mebusan'ın bir an önce açılması istenmiştir (Tansel, 1965, 45). 4-11 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nde ise Erzurum Kongresi kararları aynen kabul edilerek, seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın açılması isteği tekrarlanmıştır (Selvi, 2000, 220-221).

Milli mücadelenin hazırlık döneminde gerçekleştirilen kongrelerle halkla bütünleşerek, İstanbul hükümeti üzerinde baskı oluşturuldu. Sivas Kongresi sonrasında İstanbul ile olan haberleşme kesildi (Özcan, 2019, 402). Yaşanan bu gelişmeler karşısında, Damat Ferit Hükümeti'nin iktidarda kalma ümidinin imkânsız hale getirmesi üzerine 1 Ekim 1919'da istifa etmek zorunda kaldı (Turan, Safran vd., 2010, 106). Yerine 2 Ekim günü milli mücadeleye daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Paşa Hükümeti kuruldu (Türk geldi, 1952, 245).

Yeni kurulan kabinenin daha yapıcı olması nedeniyle iki taraf arasındaki ilişkilerin gelişme göstermesi, Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti adına Salih Paşa'nın 20 Ekim 1919 tarihinde Amasya'da buluşup "Amasya Görüşme" sini yapmalarını ortaya çıkardı (Sarıhan, 1993, 181). Görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi ve Erzurum ile Sivas kongrelerinde ısrarla dile getirdiği "Millî İradenin" temsilcisi olan Meclis'in seçimler yapılarak yeniden açılması konusunda karara varıldı (Demirel, 2010, 321). Bunu üzerine Ali Rıza Paşa Hükümeti, 9 Ekim 1919'da bir seçim kararnamesi yayımlayarak, seçimlerin en çabuk biçimde yapılmasını istedi (Selvi, 2000, 223). Meclis-i Mebusa'nın tekrar açılabilmesi için mütareke sonrası işgale uğramamış olan bölgelerde yapılan seçimler sonrasında 168 milletvekili seçildi (Demirel, 2010, 39-44).

Osmanlı Devletinin son meclisi olan Meclis-i Mebusan ilk toplantısını 12 Ocak 1920'de gerçekleştirdi. Erzurum ve Sivas kongresi kararlarına dayanan ve müdafaa-i grubu tarafından hazırlanan "Misak-ı Milli" metni Meclis-i Mebusan'ın 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda görüşülüp tartışıldı (Özcan, 2019, 402). 28 Ocak 1920 tarihli toplantısında kabul edildi (Kansu, 1966, 542). 17 Şubat 1920 tarihinde ise Meclis-i Mebusan, Misak-ı Milli metnini "Ahd-i Milli Esasları" başlığıyla Türk ve Dünya kamuoyuna ilan etti (Turan, Safran vd., 2010, 111).

Misak-ı Milli metni ile Meclis-i Mebusan'ın milli mücadelenin ruhunu yansıtan beyanname özelliğindeki kararları kabul etmesi meclisin, İstanbul hükümetinin ve Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye hareketinin varlığından rahatsızlık duyan Anadolu'daki işgalci güçleri harekâta geçirdi. Bu üzerine 10 Şubat'ta Londra'da toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri, tepki olarak İstanbul'un resmen işgaline karar verdiler (Özcan, 2019, 402). Ardından da hem Anadolu'daki Türk halkına gözdağı vermek, hem de İstanbul'da azınlıkların güvenliğini sağlamak bahanesiyle, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler (Tansel, 1973, 52-53). Millet iradesinin tecelli ettiği Meclis-i Mebusan'ı da basarak bazı milletvekillerini tutuklayarak Malta'ya sürdüler.

Bu gelişme üzerine meclis 18 Mart'ta güvenilir bir çalışma ortamı sağlanıncaya kadar çalışmalarına ara verme kararı aldı. Bu kararı padişahın 11 Nisan 1920 tarihli Meclis-i Mebusa'nı feshettiğini belirten iradesi izledi (Güneş, 2009, 53). Böylece Meclis-i Mebusa'nın çalışmaları sonlandırılarak, milletin iradesi yok sayıldı. Aynı zamanda Osmanlı Devletinde uzun mücadeleler sonrasında yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistemde, fiilen ve hukuken sona ermiş oldu (Özcan, 2019, 403).

İstanbul'un işgali üzerine harekete geçen, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya çıktığı ilk günden itibaren, Milli Mücadele hareketini Türk Milletine, mal etmeyi parola haline getirdiğinden, bunun ilk adımı olarak Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak, 17 Mart 1920'de mülki ve askeri erkâna gönderdiği bir genelge ile durumu izah etti (Özcan, 2019, 403). Hedef, Ankara'da milli bir hüviyet taşıyacak ve olağanüstü yetkileri üzerinde toplayabilecek bir meclisin açılmasını gerçekleştirmektir. 19 Mart'ta yayınlanan ikinci bir genelge ile de, 15 gün içinde meclisin çoğunluğu teşkil edecek şekilde toplanmasını isteyip, seçimin hangi şartlarda yapılacağını belirterek, seçim sürecini ve meclisin açılması çalışmalarını başlattı (Atatürk, 2012, 287-289).

Nüfus oranları dikkate alınmaksızın her sancaktan 5 milletvekilinin seçilmesi, bu kişilerin medeni cesarete, fikri yeteneğe, dini ve milli hasletlere sahip olması şartı ile 66 seçim bölgesinden 349 milletvekili seçildi (Özcan, 2019, 403). Ayrıca İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan kaçan ve Ankara'ya gelen 88 milletvekili ile sayı 437'i oldu. Ancak 34 milletvekili meclise katılmadan istifa etti. Sonuçta toplam milletvekili sayısı 403 olarak listelere geçti (Çoker, 1995, 38-39). Bunun yanında meclise katılan milletvekillerinin sayıları hakkında farklı rakamlarda ifade edilmektedir. Bu farklı rakamların ortaya çıkmasının sebebi ise Meclis'in oluşum şartlarından kaynaklanmak taydı. Seçimlerin yurt genelinde aynı



anda yapılamaması sonucunda milletvekillerinin farklı tarihlerde Ankara'ya gelmeleri, bazı milletvekilleri seçilmiş olmalarına rağmen Meclis'e katılmamaları, bazıları Nisab-ı Müzakere Kanunu'ndan sonra milletvekilliğin den istifa ederek memuriyeti tercih etmeleridir. Bazı asker milletvekillerinin (Kazım Karabekir gibi) Meclis'e ancak Milli Mücadelenin nihayetlenmesinden sonra katılmalarından dolayı toplam sayı sürekli değişkenlik göstermiştir (Akın, 2001, 50).

Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de Kolordulara, 61. Tümen Komutanlığına, tüm vilayetlere, müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk merkez heyetlerine ve belediye başkanlıklarına Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği telgrafla, 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da meclisin açılacağını ve tören programını bildirmekteydi (Atatürk, 2012, 294-295).

Her bölgede olduğu gibi Gümüşhane'de de Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin kontrolünde yapılan seçim sonunda 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak olan BMM'ne (Meclis-i Kebiri Milli) katılmak üzere 5 milletvekili seçilecektir. Fakat Gümüşhane milletvekili seçilen Ziya Bey, Trabzon milletvekilleri; İzzet, Faik, Recai ve Gümüşhane milletvekilleri Veysel Rıza, Hasan Fehmi ve Mehmet Şükrü Beylerle birlikte 6 Mayıs 1920 günü Samsun yoluyla Ankara'ya gitmek üzere Çarşamba'dan yola çıktıktan bir süre sonra eşkiya tarafından baskına uğradılar. Ziya Bey, Trabzon milletvekili İzzet Bey ile birlikte şehit edildi (Çoker, 1995, 26; Üçüncü, 2000, 432-433). Şehit edilen Gümüşhane milletvekili Ziya Bey'in yerine 1 Ağustos 1920'de İbrahim Ruşen Bey seçilerek meclise katıldı (Çoker, 1995, 26).

Dolayısıyla ilk mecliste Gümüşhane'yi temsil eden 5 milletvekili; Hasan Fehmi Bey (Ataç) (1879-1961), İbrahim Ruşen Bey (1863-1934), Mehmet Şükrü Bey (Üçüncü) (1869-1929) Mustafa Bey (Darman) (1872-1936) , Veysel Rıza Bey (Zarbun) (1871-1924) seçildi.

İlk Büyük Millet Meclisine (Meclis-i Kebiri Milli) katılan milletvekilleri 23 Nisan Cuma günü halkla birlikte, Hacı Bayram Veli Camiinde kılınan Cuma namazı ve dini vecibeler sonrasında meclis binası önüne geldiler. Burada okunan dualar, kesilen kurbanlarla büyük bir milli heyecan ve manevi inanç bütünlüğünde düzenlenen açılış programı sonrasında 115 milletvekilinin katılımı ile meclisi açtılar (Karnap, 2004, 50). Böylece milli iradenin hâkim kılınması yönünde önemli bir aşama kaydedildi. İlk toplantısını da aynı gün saat 13.45' de yaparak çalışmalarına başladı (Özcan, 2019, 403).

Meclisin açılmasından sonra ilk sözü Mustafa Kemal Paşa alarak: *"Bu meclisin yeniden seçilmiş ve yeniden seçilecek mebuslarla, İstanbul Meclisinden gelmiş ve gelecek mebuslardan kurulduğunu ve hepsinin aynı sıfat ve yetkilerle görev yapacaklarını"* söyledi. Bu husus meclisçe onaylanarak Büyük Millet Meclisinin ilk genel kurul kararı olarak mevzuata geçti (Tekgündüz, 2013, 14).

23 Nisan 1920 günü meclisin açılışına bizzat şahit olan o günkü gazeteci ve tarihçi E. Behnan Şapolyo o tarihi anı şöyle ifade etmektedir. *"Bina henüz tamamlanmamıştı. Kiremitleri bile döşenmemişti. Pek çok noksanları vardı. Kiremit yetmedi. Ankaralılar kendi çatılarından kucak kucak kiremit taşıyarak çatıyı kapattılar. Bu manzara çok anlamlıdır... Mecliste mebusların oturacağı sıra bile yoktu. Ankara Muallim Mektebinin tatbikat okuluna ait sıralar getirildi. O tarihte Ankara'da elektrik de yoktu. Kahvelerin birinden alınan petrol lambası asılarak aydınlatma sorunu da halledildi. Salonun koridoruna mebusların su içmesi için üç küp konuldu. Üzerlerine maşrapa bırakıldı. Sokağa bakan ilk oda da Riyaset odası yapıldı. Daha sonra meşhur Hattat Hulusi Efendinin yazdığı "Hâkimiyet Milletindir" tabelası kürsünün arkasına asıldı."* (Şapolyo, 1969, 390).

Meclisin adının Meclis-i Kebiri Milli, Kurultay, Meclis-i Mebusan, Büyük Millet Meclisi olması konusunda daha meclis açılmadan tartışmalar yaşandı (Özcan, 2019, 403). Sonuçta M. Kemal'in onayı ile de Meclis-i Kebiri Milli adı benimsenip Türkçeleştirilerek *"Büyük Millet Meclisi"* adı uygun görüldü. Hatta meclisin açıldığı 23 Nisan günü 1'nolu *"Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sureti Teşekkülü Hakkında"* ki kararında meclisin adının daha ilk günden resmileştiğini görmekteyiz (Eroğlu, 199, 26). Yine Birinci Meclisin ilk toplantısına geçici başkanlık yapan Sinop Milletvekili Şerif Bey'de açış konuşmasını da *"Büyük Millet Meclisi"* adını kullanmıştı (TBMM, 2005, 16).

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin temel özellikleri ise, üyelerinin tamamının Türklerden oluşmasından dolayı milli bir meclistir. Toplumun hemen her kesiminden her tabakasından milletvekilinin bulunmasından demoklattır. Tek amaçlarının *"Misak-ı Milliyi"* gerçekleştirmek ve istiklalın kazanılması için mücadele etmek olduğundan idealisttir. Ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü şartlar dolayısıyla güçler birliğini kendi bünyesinde toplamasından olağanüstü bir meclistir (Özcan, 2019, 404). Meclisin milletvekillerinin her birinin eşi görülmemiş fedakârlıklara ve kahramanlıklara katlanmalarından meclisin temeli ve bekası fedakârlık esasına dayalı kahraman bir meclistir (Turan, Safran vd., 2010, 190-192) Yeni Türkiye'nin ilk meclisi olması dolayısıyla *"Birinci Meclis"* Türk istiklal mücadelesini zaferle sonuçlandırarak, yeni Türk devletinin temelini attığı için *"Kurucu Meclis"*, Türk milletinin ruhunu temsil ettiği için *"Kuvâ-yı*



Milliye Meclisi", aynı zamanda Türk istiklâl mücadelesini yürütmesi hasebiyle de "Gazi Meclis" olarak tanımlanıp tasvir edilmiştir (Küçük, 2002, 9). Kısaca; devletin oluşturduğu değil devleti oluşturan meclistir.

23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi ile milli mücadeleyi başarıya ulaştırmış, hür, bağımsız ve müstakil Yeni Türk devletini kurmuş ve 16 Nisan 1923'e kadar çalışmalarına devam etmiştir. Devleti kurulmasından sonra ülkenin her yönden yeniden inşa edilip, Türk Milletinin tekrar milletler ailesi içerisindeki şerefli layık olduğu yere getirmenin sorumluluğu ve hedefiyle I. Dönem TBMM seçime gitme kararı alarak görevini sonlandırdı(Özcan, 2019, 404) .

Yeniden yapılan seçimler sonrasında milletin temsilcilerinin oluşturduğu II. Dönem TBMM 11 Ağustos 1923'de çalışmalarına başlayarak, Yeni Türk Devletini siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği inkılap hareketleriyle muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmayı hedefleyerek çalışmalarını 11 Kasım 1927 tarihine kadar sürdürdü.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin tarihinde ilk iki dönmedeki meclislerin çok zor şartlar altında yaptıkları çalışmaların bilinmesi, kavranması önemli olduğu kadar her iki meclisin içerisinde yer alan milletvekillerinin de tanınması, yaptıkları çalışmaların ortaya konulması oldukça önemlidir. Çünkü milletlerin hayatında kimlik ve kişiliklerini ortaya koyan önemli şahsiyetler vardır. Bunlar milletin hayatı, karakteri ve kültürünün birer aynası olama özelliğine sahiptirler. Genç nesillerde bunları örnek alarak yetişirler. Kimlik ve kişiliklerini bulurlar. Böylece millet olma ve var olan millet varlığını koruma azmi gerçekleşmiş olur (Özcan, 2019, 404).

Bizimde çalışmamızdaki amacımız; milleti millet yapan bağımsızlık, birlik, beraberlik ve milli bütünlük gibi değerlere çok zor şartlar altında sahip çıkan I ve II. Dönem TBMM milletvekilleri arasında bulunan Gümüşhane milletvekillerini tanımak ve tanıtmak olacaktır.

1. I. TBMM'deki Gümüşhane Milletvekilleri ve Çalışmaları

XIX. yüzyılda Trabzon eyaletine bağlı bir sancak konumunda olan Gümüşhane, bu yüzyıla kadar sahip olduğu madenlerden dolayı Anadolu'nun önemli bölgelerinden birisi idi. Fakat 1829, 1877-1778 Osmanlı- Rus savaşları sonrasında yaşanan olumsuzluklar ve bölgeden yapılan göçler eski önemini kaybederek gerilemesine sebep oldu.

Osmanlı Devleti, Kasım 1914'de I. Dünya savaşına dâhil olmasıyla, Ruslara karşı Kafkas cephesinde savaştı. Cephedeki mücadelelerde ağır yenilgiler alması sonrası, Temmuz 1916'dan itibaren Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Rus işgale altına girdi(Özcan, 2019, 404). Rusya'nın bölgede ilerlemesi sonrası Gümüşhane'de, 19 Temmuz 1916'da işgal edildi. Yaklaşık iki yıl süren Rus işgalinden, Gümüşhane 15 Şubat 1918'de kurtarıldı.

Mütareke sonrası, Anadolu'da milli mücadelenin başlamasıyla, Gümüşhane bu dönemde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti faaliyet alanı içerisinde yer aldı. Cemiyetin Gümüşhane delegesi olan Kadirbeyzade Zeki Bey, aynı zamanda cemiyetin ikinci başkanlığına getirildi. Böylece bölgedeki ayrıcalık faaliyetlerine karşı direnişe başlanıp, Kuvâ-yı Milliye ruhu oluşturuldu. Erzurum kongresine ise Gümüşhane'yi temsilen Kadirbeyzade Zeki Bey katıldı.

1.1. Hasan Fehmi Bey (Ataç) (1879-1961)

1879'da Gümüşhane'de doğdu. Eşraftan Kadirbeyzâde Mehmet Salim Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini özel olarak tamamladıktan sonra ayrıca İktisat ve Maliye öğrenimi gördü. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde II. Meşrutiyet döneminde; II. Dönem (18 Nisan 1912-5 Ağustos 1912) ve III. Dönem (15 Şubat 1913-21 Aralık 1918) Gümüşhane milletvekili oldu.

Mondros Mütarekeden sonra 21 Aralık 1918'de Meclisin feshi üzerine memleketi Gümüşhane'ye döndü ve milli mücadeleye katıldı. Batı Cephesinde gönüllü olarak savaştığı gibi iç ayaklanmaların bastırılmasında da görev aldı. TBMM'nin I. Döneminden VIII. dönemin sonuna kadar (1920-1950) Gümüşhane milletvekilliği yaptı.

16 Eylül 1961'de vefat etti. Evli olup bir çocuk babası idi. Cephe ve iç ayaklanmalarda fedakârca hizmeti nedeni ile hâmil olduğu Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası 29 Mart 1926 tarih ve 226 sayılı Meclis kararı ile Kırmızı - Yeşil Şeritli Madalya ile değiştirilmiştir (Çoker, 1995, 451-452).

1.1.1. Hasan Fehmi Bey'in (Ataç) Meclisteki Çalışmaları

I. Dönem TBMM için Gümüşhane'de yapılan seçimlerde milletvekili seçildi. 19 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisine katıldı. Mecliste Malî Kanunlar, İktisat, Anayasa ve Sayıştay Komisyonlarında çalıştı. 17



Ağustos 1920'de izinle ayrılan Cemalettin Efendi'nin dönüşüne kadar meclis II. Başkanvekilliğine vekâlet etti. 2 Mart 1921'de meclis I. Başkanvekili oldu. 24 Aralık'ta meclis I. Başkanvekilliğinden istifa etti. 1 Mart 1922'de yeniden meclis I. Başkanvekili seçildi.

24 Nisan 1922'de Maliye Bakanı olması ile 9 Mayıs'ta Başkan vekilliğinden ayrıldı. 8 Temmuz 1922 tarih ve 244 sayılı kanuna göre hükümetin yeniden seçiminde Maliye Bakanlığını korudu. Bakanlık görevini 24 Nisan 1922'den, II. Dönem TBMM'de de, 2 Ocak 1924 tarihine kadar sürdürdü.

Hasan Fehmi Bey (Ataç) en büyük hizmeti Büyük Taarruzdan önce seçildiği Maliye Bakanlığı esnasında oldu. Devlet gelirlerinin azlığına rağmen ordunun bütün ihtiyacını karşılamasını başardı. Doğu ve Batı cepheleri için iki ayrı ordu defterdarlığı kurarak subay maaşlarının düzenli olarak ödenmesi ve masrafların belgelendirilmesini sağladı. Böylece Büyük Taarruz'un mali kaynaklarını bulan, organize eden ve gerekli yerlere ulaştıran kişi oldu. Bu başarısından ötürü TBMM tarafından Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi (wikipedia, Eylül,2020).

Dönemin Maliyeden sorumlu Bakanı olarak, Hasan Fehmi (Ataç), TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya; "Paşam; vekil maaşlarını düzenleyeceğiz, ne kadar verelim?" diye sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı ise "Öğretmen maaşlarını geçmesin." şeklinde olur.

Hasan Fehmi Bey (Ataç) I. Dönem TBMM'de, milletvekili olarak genel kurulda kürsüden 94 konuşma yaptı. Bunun 87'si gündemle ilgili, 3'ü verdiği taktir (önerge) , 4'ü ise verdiği kanun teklifleri ile ilgili yaptığı konuşmalarıdır. Bunun yanında Maliye bakanı olarak da 87 konuşma ile 1 tanede beyan ve nutukta bulunmuştur. Sonuçta milletvekili ve maliye bakanı olarak toplam 174 konuşma, 3 önerge, 4 kanun teklifi ve 1 beyanat ile toplam182 konuşma yapmıştır.

I. Dönem TBMM'de gizli oturumlarda ise milletvekili olarak kürsüden 24 konuşma ve 3 taktir (önerge) ile toplam 27 konuşma yapmıştır. Maliye bakanı olarak gizli oturumda 15 defa söz almış. Hem milletvekili hem de maliye bakanı olarak gizli oturumlarda 39 konuşma ile 3 taktir toplam 42 konuşma yapmıştır. Hasan Fehmi Bey(Ataç) genelde toplam I. Dönem TBMM'de, 224 konuşma yapmıştır.

Hasan Fehmi Bey 4' te kanun teklifinde bulundu. Bunlardan ilki; 11 Ekim 1920 tarihinde vilayet teşkilatında değişiklik yapılmasına ve memur kadrolarında ıslahatlar yapılmasına dair verdiği kanun teklifi idi. 14 Ekim Perşembe günü 83. birleşimde görüşülmeye başlandı (TBMM Z.C. I. Dönem, 5.Cilt, 83. Birleşim, s.66). Görüşmelerin uzaması üzerine oy birliği ile tekrar görüşülmek üzere pazartesi gününe ertelendi. 19 Ekim pazartesi günü 86. birleşimde başlanan görüşmeler sonrasında, teklifin dâhiliye encümenine havale olunmadığı önceden hükümete verilip mütalaasının alınmadığı belirtilerek hükümete gönderilmesi için yapılan oylama sonrasında teklifin görüşülmesi sonlandırılıyor (TBMM Z.C. I. Dönem, 5.Cilt, 86. Birleşim, s.103).

Konya milletvekili Refik beyle birlikte verdikleri; Matbuat Umum Müdürlüğünün Hariciye Vekâletine (Basın yayın Genel Müdürlüğünün Dışişleri Bakanlığına) bağlanmasına dair teklif ise 25 Aralık 1920 tarih ve 79; sayı ile kabul edildi (TBMM Z.C. I. Dönem, 7.Cilt, 12. Birleşim, s.11).

Hasan Fehmi Bey 5 Kasım 1920 tarihinde; "Zorunlu ihtiyaçlardan sayılmayan, genel bütçeyi tüketen süs eşyalarının memlekete ithal edilmesinin yasaklanmasını gerekli saydığımndan bu konu ile ilgili düzenlenen kanun tasarısı ile ilgili A ve B cetvelleri takdim kılındı. İncelenip kanun olarak kabulünü teklif ederim" (TBMM Z. C. I. Dönem, 9.Cilt, 11. Birleşim, s.217). Farklı zamanlardaki 5 birleşimde görüşülen ve 24 Mart 1921 tarihindeki 97. birleşimde, Bursa Mebusu Operatör Emin Beyin'in, ziynet eşyasından İthalât Resmi alınması hakkında teklifi ile birleştirildi. 4 birleşimde daha görüşülen teklif, 7 Mayıs 1921 tarih ve 122 sayı ile Yabancı memleketlerde yapılan ve üretilen bazı eşyanın yurda sokulmasının yasaklanması ve süs eşyalarından yüksek gümrük resmi alınması hakkındaki Gümrük tarifesinin değişikliği ile (B) ve (D) cetvelleri (ziynet eşyasının girişinin engellenmesi) hakkındaki kanun şeklinde kabul edilmiştir. Hasan Fehmi Bey ile arkadaşları, 11 Nisan 1334 (1918) tarihli Gümrük tarife kanununun yeniden yürürlüğe konulmasına dair kanun teklifini 11 Eylül 1921'de meclise veridiler (TBMM Z.C. I. Dönem, 14.Cilt, 103. Birleşim, s.11).

Kanunun yeniden yürürlüğe konulmasındaki gerekçe de şöyle açıklanmaktadır. I. Dünya savaşına girmeden önce kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edildi. Dolayısıyla gümrüklerin yönetiminde bir boşluk oluştu. Bunu ortadan kaldırmak için meclisi mebussan gümrüklerin işleyişini düzenleyen 11 Nisan 1334 tarihli yeni bir kanunu çıkararak uygulamaya koydu. Mütarekeden sonra İstanbul'u fiilen işgal eden itilaf güçleri işlerine gelmeyen bu kanunu Damat Ferit Hükümetine baskı yaparak uygulamadan kaldırttılar. Böylece kapitülasyonları tekrar elde etmiş oldular. İşte elde edilen bu ayrıcalıkların yeniden sonlandırılması için bu kanunun tekrar yürürlüğe konulması amaçlanmıştır (TBMM Z.C. I. Dönem, 14.Cilt, 112). Birleşim, s.244Sonuçta Kanun 17 Kasım 1921 tarih ve 165 sayı ile "Gümrük Tarife Kanununun temini meriyeti hakkında Kanun" olarak yeniden yürürlüğe girecektir (TBMM Z. C. I. Dönem, 14. Cilt, 112. Birleşim, s.244).



Hasan Fehmi Bey ve arkadaşları 1 Kasım 1921 tarihinde verdikleri kanun teklifi; “ Dinin şerefi ve milletin namusu uğrunda hayati organlarını kaybederek malul kalan gazilerimizin, verilen cüzi maaşla hayatlarını sürdürmeleri mümkün değildi. Özürleri hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan genel çalışmaya katılmaya engel teşkil ettiğinden, yerine getirebilecekleri gerçek işten yapılan mali kesintilerin gazilere tahsis edilmesi için bu kanunun acilen gündeme alınmasını teklif ederiz.” (TBMM Z.C. I. Dönem, 14.Cilt, 112. Birleşim, s.245). Değişik tarihlerdeki 4 birleşimde görüşülerek, 19 Kasım 1921 tarih ve 166 sayılı ile Bayilik hakkının ve işe memurluklarının malûl gazilere tahsisi hakkında, kanun olarak kabul edildi (TBMM Z.C. I. Dönem, 14.Cilt, 112. Birleşim, s.268).

1.2. İbrahim Ruşen (Oktar) Bey (1863-1934)

1863’de Gümüşhane’de doğdu. Eskicizâde Ethem Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra 1 Ekim 1879’da Gümüşhane Liva Tahrirat Kalemünde Kâtip olarak devlet hizmetine girdi. 1883 - 1887 arası Torul, Tercan ve Şiran İlçeleri Tahrirat kalemlerinde görevlendirildi. 19 Nisan 1889’da Ziraat Bankasına memur oldu. Uzun bir süre açıkta kaldıktan sonra II. Meşrutiyetin ilânında (1908) Gümüşhane Cezaevi Müdürlüğüne getirildi. Bu arada bir yıl Bidayet Mahkemesinde üye olarak bulundu. Cezaevi Müdürlüğünü sürdürdüğü sırada TBMM’nin I. Dönemi için Milletvekili seçildi. Milletvekilliği sona erince memleketine döndü. 1925’te yeniden hizmet isteminde bulunması üzerine Kelkit İlçesine Köse Bucağı Müdürlüğüne atandı. 1 Haziran 1928’de emekliye ayrıldı. 21 Şubat 1934’te öldü. Evli olup 7 çocuk babasıydı (Çoker, 1995, 451-453).

1.2.1. İbrahim Ruşen (Oktar) Bey’in Meclisteki Çalışmaları

I. Dönem TBMM için yapılan seçimlerde Gümüşhane Milletvekili olan Ziya Beyin Ankara’ya gelirken yolda eşkıyalar tarafından öldürülmesi üzerine boşalan milletvekilliğe 1 Ağustos 1920’de seçilerek 19 Ağustos’ta meclise katıldı. Mecliste Dilekçe, Tasarı, Sağlık - Sosyal Yardım ve İçişleri Komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulunda çalıştı. I. Dönem TBMM çalışmalarında aktif olarak yer alamadı. Birinci grup üyesi idi. 1923’de meclis dışında kaldı (TBMM, 2004, 185). Milletvekilliği sona erince memleketine döndü.

1.3. Mehmet Şükrü Bey (Üçüncü) (1869-1929)

1869’ da Gümüşhane - Torul İlçesinde doğdu. İlçe eşrafından Üçüncüzâde Ali Rıza Bey’in oğludur. Özel öğrenim gördü. 12 Aralık 1900’de sınavla İlçe Defter-i Hakanî (Tapu) İdaresine Kâtip olarak devlet hizmetine girdi. 12 Mayıs 1910’da görevini bırakmasından dolayı istifa etmiş sayılmasına karar verildiyse de Trabzon Valiliğince yapılan soruşturma sonucunda görevinde kaldı. Torul Belediye Başkanı bulunduğu sırada I. Dönem TBMM’nin için Gümüşhane milletvekili seçildi. 18 Ocak 1929’da öldü. Evli olup 3 çocuk babasıydı (Çoker, 1995, 454).

1.3.1 Mehmet Şükrü Bey’in (Üçüncü) Meclisteki Çalışmaları

I. Dönem TBMM için Gümüşhane’de yapılan seçimlerde Milletvekili oldu. 19 Mayıs 1920’de Meclise katıldı. İlk toplantı yılında Orman-Madenler komisyonunda çalıştı. Sonraki yılların büyük bir kısmını izinde ve hasta olarak geçirdiğinden, meclis çalışmalarına aktif olarak katılamadı. Birinci grup üyesi idi. Bir dönem milletvekillik yaptı ve 1923’te meclis dışında kaldı (TBMM, 2004, 183).

1.4. Mustafa Bey (Darman) (1872-1936)

1872’de Gümüşhane’de doğdu. Hacı İmam Mustafazade Hafı Ali Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Askerî Tıbbiye Mektebinin Eczacılık bölümüne girdi. 17 Eylül 1895’te Eczacı teğmen rütbesiyle mezun olarak orduya katıldı. 1897 Türk - Yunan Savaşında bulundu. Çeşitli askerî birliklerde hizmetten sonra 2 Aralık 1914’te Erzincan Askerî Hastanesi Baş eczacılığından Binbaşı rütbesiyle 1914’de emekliye ayrıldı. Eskişehir’de Eczacılık yaptığı sırada millî mücadeleye içerisinde yer aldı. Evli ve Üç çocuğu olan Mustafa Bey 18 Mart 1936 tarihinde vefat etmiştir (Çoker, 1995, 455).

1.4.1. Mustafa Bey’in (Darman) Meclisteki Çalışmaları

Gümüşhane’de, I. Dönem TBMM için yapılan seçimlerde milletvekili oldu. 19 Mayıs 1920’de katıldığı Mecliste Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda çalıştı. Meclisin bağımsız üyelerindendi. TBMM’nin I. Döneminin sona ermesiyle, milletvekilliği nihayetlendi ve Eskişehir’e döndü (TBMM, 2004, 184).



Mecliste yasama çalışmalarına katılan 1 kanun teklifi ve 1’de takirde (önerge) bulunmuştur. Mustafa Bey ve arkadaşları; Düşmandan Kurtarılmış memleketlere ithal edilecek ilaç ve sıhhiye malzemesinin bir defaya mahsus olmak üzere gümrük vergisinden muaf dair teklif, 9. 10. 1922 ’de meclise verildi (TBMM Z.C, I. Dönem, 23. Cilt, 115.Birleşim, s.315). Mecliste 118. birleşimdeki görüşmede kabul edildi (TBMM Z.C, I. Dönem, 23. Cilt, 118. Birleşim, s.370). Mustafa Bey, Meclisin 25.10.1922 tarihindeki 126. Birleşiminde, Düşmandan kurtarılmış memleketlerdeki İslam halkına ait olan terkedilmiş olan malların satılmamasına dair takririni sundu (TBMM Z.C, I. Dönem, 24. Cilt, 126. Birleşim, s.142).

1.5. Veysel Rıza Bey (Zarbun) (1871-1924)

1871’de Gümüşhane’de doğdu. Eski kaymakamlardan Zarbunzade Osman Nuri Efendi’nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde İptidai mektebi ve Rüştiyede tamamladıktan ve bir süre Medresede Arapça ve özel olarak Fransızca öğrendikten sonra 13 Eylül 1885’te Gümüşhane Bidayet Mahkemesi Kaleminde aylıksız kâtip olarak çalışmaya başladı. 29 Ekim 1891’de asil memurluğu onanarak Liva Tahrirat Kalemi Müdür Yardımcılığına atandı. Ayrıca ek görev olarak Rüştiyede öğretmenlik yaptı. 1894, 1895 yıllarında (6) ay Tahrirat Müdürlüğüne Vekâlet etti. Ayrıca onursal olarak Hazine Dâva vekilliğini üstlendi. 13 Şubat 1905’te Muş Vilayeti Tahrirat Müdürlüğüne atandı. Bu görevinden 23 Kasım 1908’de istifa suretiyle ayrıldı. 10 Temmuz 1909’da yeniden devlet hizmetine girerek Akkâ Sancağı Tahrirat Müdürlüğüne atandı. 31 Aralık 1911’de tekrar Gümüşhane Tahrirat Müdürü oldu. Ek görev olarak Mülkiye Savcılığını yerine getirdi.

Nisan 1914’te Osmanlı Mebusan Meclisinin III. Dönemine İttihat ve Terakki Fırkası adayı olarak Gümüşhane Milletvekili seçildi. 13 Mayıs 1914’te Meclise katıldı.21 Aralık 1918’e kadar milletvekilliği görevini sürdürdü. Dönemin sona ermesiyle, 7 Ocak 1919’da memleketine döndü. Milli Mücadele döneminde Trabzon ve Gümüşhane’de Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından oldu. II. Dönem TBMM’ inde milletvekili iken 13 Ekim 1924’de vefat etti. Evli ve altı çocuk babası idi. Ailesi (ZARBUN) soyadını almıştır.

1.5.1. Veysel Rıza Bey’in (Zarbun) Meclisteki Çalışmaları

6 Nisan 1920’de, TBMM’nin I. Dönemi için Gümüşhane’den Milletvekili seçildi. 19 Mayıs 1920’de Meclise katıldı. Milli Eğitim, Orman ve Madenler Komisyonlarında çalıştı. Gümüşhane Mutasarrıfı Mehmed Ali Bey’in Muş mutasarrıflığına atanması üzerine Veysel Rıza Bey 23 Ekim 1920’de Gümüşhane Mutasarrıflığına atanarak 2 Kasım 1920’de görevine başladı (Küçükkuşurlu ve Başkaya, 2016, 68). TBMM üyeliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunmasını yasaklayan 5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 4. maddesi gereğince 6 Ocak 1921’de milletvekilliğinden istifa etti.

1.6. Ziya Bey (Tuğlu) (1887-1920)

1887’ de Gümüşhane - Kelkit İlçesinde doğdu. Hacı Alemdarzade Hüsnü Efendi’nin oğludur. Babası çiftçi olan Ziya Bey hayatının ilk yıllarında çiftçilik mesleğiyle uğraşmış ve aynı zamanda eğitimini de tamamlamıştır. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Maliye’de memur olarak devlet hizmetine girdi. Kelkit Mal Müdürlüğü Saymanlık Müdür Yardımcısı iken I. Dönem TBMM için 10 Nisan 1920’de Gümüşhane’ de yapılan seçimlerde Milletvekili oldu.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclisin ilk toplantısına davet edildi. Bu davete katılmak için Trabzon Milletvekilleri İzzet, Faik, Recai (Trabzon), Veysel Rıza, Hasan Fehmi ve Mehmet Şükrü (Gümüşhane) Beylerle 6 Mayıs 1920 günü Samsun yoluyla Ankara’ya gitmek üzere Çarşamba’dan yola çıktıktan bir süre sonra eşkiya Hafız çetesi tarafından baskına uğrayarak İzzet Bey (Trabzon) ile birlikte şehit edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk şehit milletvekillerinden bir oldu. Olaya ait “*Trabzon Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti*” Başkanlığı’nın 8 Mayıs 1920 tarihli telgrafı, TBMM’nin 13 Mayıs günkü birleşiminde okunduğunda, büyük üzüntü ile karşılanarak şehitlerin anılarına birleşime beş dakika ara verildi. 13 Nisan 1924 tarih ve 481 sayılı kanunla eşi ve dört çocuğuna vatanî hizmet tertibinden aylık bağlandı (Çoker, 1995, 454).

Böylece Ziya Bey’e Meclise gitmek ve memleketin en buhranlı devresinde çalışmak nasip olmamıştı. Ziya Bey, öldürüldüğünde evli ve 4 çocuk babasıydı. Tercüme-i Hal kâğıdından anlaşıldığına göre daha sonra kendisine Tuğlu soyadı verilmiştir (Üçüncü, 2000, 433). Gümüşhane Mebuslarından Hasan Fehmi Bey, Ziya Bey’i anlatırken ondan şu cümlelerle bahsetmektedir: “*Ziya merhum henüz hayata atılmış münevver, faal, zeki bir gençti*” (TBMM, 1981, 108) demektedir.



2. II. TBMM'deki Gümüşhane Milletvekilleri ve Çalışmaları

I. TBMM'de görev alan milletvekilleri çok zor şartlar altında gerek cephede gerekse mecliste yaptıkları çalışmaları ile vatan ve millet sevgisinin en somut örneklerini vererek, büyük bir kaynaşma ve dayanışma içerisinde Türk milletini istiklaline kavuşturdular. Şimdi meclisin önünde çözümlenmesi gereken Boğazların, İstanbul'un ve Trakya'nın durumu ile Lozan'da devam etmekte olan barış görüşmeleri yanında içte de saltanat ve halifelik tartışmaları yaşandığından meclis çalışmalarını devam ettiremez bir hale gelmişti. Dolayısıyla yeni bir meclisle meselelerin çözümlenip, devletin hedefi istikametinde ilerlemesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, meclisin bu durumunu Nutuk'ta şöyle değerlendiriyordu." TBMM müşevves (düzensiz-karmakarışık) bir haleti ruhiye içine düşmüştü. Bu haliyle vazife yapamazdı. Meclis yenilenmedikten sonra millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini görmeye imkân yoktur." (Atatürk, 2012, 820). Sözleriyle Mustafa Kemal Paşa, 3 yılını tamamlayan meclisin görevini şerefle bitirdiğine inanarak meclisin yenilenmesini düşünüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılı başındaki yurt gezilerinde de meclisin yenilenmesinin icap ettiğini dile getiriyordu. Aynı zamanda yeni Türk Devleti'ni şekillendirecek olan önemli anayasal değişikliklerin bu meclis tarafından gerçekleştirilemeyeceğini düşünmekteydi (Demirel, 2009, 487-490). Sonuçta; Birinci Meclisin 1 Nisan 1923'teki olağanüstü oturumunda yapılan görüşmelerden sonra oy birliği ile seçimlerin yenilenmesi kararını aldı. I. Dönem TBMM, son oturumunu 16 Nisan 1923'te yaparak görevini tamamlamış oldu.

II. Dönem TBMM milletvekili seçimleri iki dereceli olarak Haziran-Temmuz aylarında yapıldı. Bu seçimlere Müdafaa-i Hukuk Grubu ile gidildi (Akbulut, 2002, 620-621). Gümüşhane dışında hemen her yerde seçimleri Müdafaa-i Hukuk adayları kazandılar. Seçimleri kazanan tek bağımsız aday Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey idi (Gök, 1991, 7-8). Toplam 287 milletvekili seçildi (Gençosman, 1981, 86). Seçilenlerin 125'i I. Mecliste de milletvekiliydi. Bu 125 milletvekilinden 114'ü ise birinci grup üyesi olan milletvekilleri idi.

Yeni TBMM'nin açılış töreninin 2 Ağustos 1923 günü yapılacağı duyurulduysa da çoğunluk sağlanmadığı için ertelendiğinden, ilk toplantı 11 Ağustos 1923'te yapıldı. En yaşlı üye olan Abdurrahman Şeref Bey'in konuşmasıyla başlayan meclis çalışmalarında, Şeref Bey İkinci Meclisin ülkenin refah ve mutluluğu için kanunlar yapacağını, devlet düzenini sağlayacağını ve savaş sırasında harap olan ülkenin yeniden inşasına çalışacağını ifade etti (Sıngıl, 2010, 19).

Ankara'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa, II. Dönem TBMM'de de tekrar meclis başkanı seçildi. Lozan Antlaşması'nın onaylanması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi siyasi inkılapların yanında sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki inkılaplar gerçekleştiren II. Meclis 1 Kasım 1927 tarihine kadar çalışmalarını sürdürmüştür (Gök, 1991, 8-13).

II. Dönem TBMM için Gümüşhane'yi temsilen seçilen 4 milletvekili ise; Cemal Hüsnü Bey (1893-1975), Hasan Fehmi (Ataç) (1879-1961), Veysel Rıza Bey (Zarbun) (1871-1924), Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) (1884-1952) idi.

2.1. Cemal Hüsnü (Taray) (1893-1975)

22 Mayıs 1893 'te Bayburt'a bağlı Kop'ta doğdu. Babası Gümüşhaneli Hacı Ahmet Zade Hüseyin Hüsnü Efendi, annesi Zehra Hanımdır. Evli ve çocuksuzdur. İlköğrenimini Bulancak'ta, orta öğrenimini Üsküp ve İstanbul Sultanisinde tamamladı. Sınavla Belçika'da üniversiteye girdi. I. Dünya savaşının başlaması üzerine İsviçre'ye gelip Lozan Üniversitesine devam etti. Bu üniversitenin Genel İktisat ve İçtimaiye Fakültesini ile aynı üniversitenin Genel Adliye, Ticariye okulunu bitirdi.

Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye döndü. 8 Kasım 1921'de Dışişleri Bakanlığı İç Yazışmalar Kâtipliğine atandı. 2 Mart 1922'de Paris temsilciliğinde ikinci kâtip oldu. 27 Ocak 1923'te İktisat Vekâleti İstatistik Müdürlüğüne getirildiğinden 3 Şubat 1923'te Paris'ten döndü. Fransa'da bulunduğu sırada bir ara Lozan görüşmelerine de katılmış (Küçükkuşurlu ve Başkaya, 2016, 84). 19 Temmuz 1923-18 Ocak 1925'te Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcılığı yaptı. 1928 yılının Mart ayında Türk-Yunan mübadelesi sürecinde Türk Murahhas Heyeti Başkanı, aynı yılın Kasım ayında da Meclis Dışişleri Komisyonu Başkanı oldu. 1937'de Nyon Antlaşması'nın imzalanması sırasında Türkiye'yi temsil eden heyette yer aldı (Küçükkuşurlu ve Başkaya, 2016, 84).



Ocak 1938'de Brüksel Ortaelçiliğine, Ağustos 1939'da Varşova Büyükelçiliğine, Temmuz 1940'da Merkezde Büyükelçiliğe, Kasım 1941'de Tahran, Ocak 1945'te Roma Büyükelçiliğine, Kasım 1946'da Umumî Kâtiplik Refakatinde Büyükelçiliğe, Mayıs 1949'da Merkezde Yüksek Müşavirliğe, Eylül 1952'de Atina ve Kasım 1954'de Şili Büyükelçiliğine atandı. Bu görevi 13 Temmuz 1960'a kadar sürdürdü.

Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü görevini de bir süre yapan Cemal Hüsnü Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığıyla bilinmektedir. Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'nde (18 Temmuz 1932) ilk kez temsil eden, Taray'ın "*Atatürk İlkeleri Işığında Türkiye'de Demokrasi ve Sol*" (1971) isimli bir eseri ve başta Yön Dergisi olmak üzere birçok dergide makaleleri bulunmaktadır. Evli ve çocuğu bulunmayan Cemal Hüsnü Taray, 11 Şubat 1975 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Öztürk, 1995, 365-366).

2.1.1. Cemal Hüsnü'nün (Taray) Meclisteki Çalışmaları

Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı iken, II. Dönem TBMM'nin ara seçimlerine katıldı. 5 Ocak 1925'te yapılan seçimde Gümüşhane'den milletvekili seçildi. 18 Ocak 1925'te Meclis'e geldi. Mazbatası 10 Şubat 1925'te onaylandı. Ticaret Komisyonu üyeliğinde ve sözcülüğünde bulundu. Genel Kurulda milletvekili ve Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı sıfatıyla 11 değişik konuda, 27 konuşma yaptı (Öztürk, 1995, 366).

Söz alıp konuşma yaptığı kanunlar arasında; Yerli kumaştan elbise giyilmesine dair kanun hakkında iki kez (TBMM Z.C, II. Dönem, 19. Cilt, 9. Birleşim, s.128-129; TBMM Z.C, II. Dönem, 20. Cilt, 21. Birleşim, s.69-71), Borçlar (TBMM Z.C, II. Dönem, 20. Cilt, 28. Birleşim, s. 209), 1926 Maliye Encümeni (TBMM Z.C, II. Dönem, 25. Cilt, 101-102. Birleşim, s.203-251), Emlak Eytam Bankası (TBMM Z.C, II. Dönem, 25. Cilt, 104. Birleşim, s.331-341) ve Kabotaj kanununa bir madde eklenmesi (TBMM Z.C, II. Dönem, 33. Cilt, 76. Birleşim, s.166-167) yasa düzenlemeleri bulunmaktadır. Ayrıca İçişleri Bakanlığı bütçesi (TBMM Z.C, II. Dönem, 31. Cilt, 50. Birleşim, s.62) üzerinde de konuşması vardır.

Cemal Hüsnü Taray, III. Dönem TBMM'ne Gümüşhane'den, V. Dönem TBMM'ne ise Bolu'dan milletvekili seçildi. 13 Nisan 1929 - 27 Eylül 1930 tarihleri arasında Eğitim Bakanlığı yaptı (Öztürk, 1995, 366).

2.2. Hasan Fehmi Bey (Ataç) (1879-1961)

I. Dönem Mecliste de milletvekili olarak görev yaptığı için biyografisi ilgili bölümde verilmiştir.

3.2.1. Hasan Fehmi Bey'in (Ataç) II. Dönem Meclisteki Çalışmaları

Hasan Fehmi Bey, I. Dönem mecliste milletvekilliği ve Maliye Bakanlığı yapmanın da verdiği tecrübe ile II. Dönem TBMM çalışmalarına katılan Gümüşhane milletvekilleri içerisinde I. Dönemde olduğu gibi en aktif çalışan milletvekili idi.

II. Dönem TBMM milletvekilliği seçimleri sonrasında Gümüşhane'den ikinci kez milletvekili seçildi. 13 Ağustos 1923'te mazbatası onaylandı. Muvazenei Maliye, Kavanini Maliye, Ziraat, Kanuni Esasi, Ticaret, Nizamnamei Dâhili komisyonlarında çalıştı. Muvazenei Maliye Komisyonu Başkanlığına seçildi. 16 Kasım 1925'te Yozgat'a ilk trenle hareket edecek heyette ve 23 Mayıs 1927'de Ankara-Kayseri hattının resmî açılışına katılan heyette yer aldı (Öztürk, 1995, 361).

Hasan Fehmi Bey, II. Dönem TBMM'de, milletvekili olarak genel kurulda 99 konuşma, Maliye Bakanlığına yetki verilmesi (TBMM Z.C, II. Dönem, 19. Cilt, 13. Birleşim, s.192), ticaret anlaşması olmayan memleket mallarından alınacak vergi konularında (TBMM Z.C, II. Dönem, 19. Cilt, 6. Birleşim, s.77), 2 kanun teklifi, 4 konuda takrir (öneri) olmak üzere, genel kurulda milletvekili olarak 105 yasama çalışması yapmıştır. Maliye Bakan olarak 14 konuşma, 1 soru, Ziraat Bakanı olarak 11 söz alma 1 takrir (önerge) olmak üzere değişik konuda toplam 132 çalışmada bulunmuştur. Gizli celselerde ise Maliye Bakanı 1 (TBMM Z.C, II. Dönem, 4. Cilt, 24. Birleşim, s.307), Ziraat Bakanı 1 (TBMM Z.C, II. Dönem, 4. Cilt, 47. Birleşim, s.469-470) ve Milletvekili olarak 2 olmak üzere toplam 4 konuşma yapmıştır. II. dönemde toplan136 değişik yasam çalışmasında bulunmuştur. 30 Ekim 1923'te İsmet Paşanın İlk Cumhuriyet Hükümetinde Maliye Bakanlığını görevine devam etti. 2 Ocak 1924'te bakanlıktan istifa etmek suretiyle hükümetten ayrıldı. 22 Kasım 1924'te Ali Fethi Bey Hükümetinde Ziraat Bakanlığına getirildi. 2 Mart 1925'te hükümetin istifası ile de bakanlık görevi sona erdi. Fakat III. döneminden VIII. dönem sonuna kadar Gümüşhane'den Milletvekili seçilerek, 1950 seçimlerine kadar vekillik görevini sürdürdü. 1950'den sonra ise siyasetten çekildi.

2.3.Veysel Rıza Bey'in (Zarbun) (1871-1924)



I. Dönem Mecliste de milletvekili olarak görev yaptığı için biyografisi ilgili bölümde verilmiştir.

2.3.1. Veysel Rıza Bey'in (Zarbun) II. Dönem Meclisteki Çalışmaları

TBMM'nin II. Dönem Milletvekilliğine aday olmak üzere 21 Nisan 1923'te mutasarrıflık görevinden ayrıldı. 2 Temmuz 1923'te yapılan seçimde Gümüşhane'den ikinci kez milletvekili seçildi. 11 Ağustos 1923'te yasama çalışmalarına başlayan TBMM'ne 18 Ağustos 1923'te Gümüşhane Milletvekili olarak katıldı. 30 Ekim 1923'te hastalığı nedeni ile 45 gün izin aldı. Dolayısıyla yasama çalışmalarında bulunamadı. Meclis II. Dönem, I. yasama yılı ara tatilinde iken 18 Ekim 1924 tarihinde vefat etti. Genel kurulun aynı günkü birleşiminde vefatı meclise bildirildi (Öztürk, 1995, 367).

2.4. Zeki Bey (Ahmet Zeki Kadirbeyoğlu) (1884-1952)

Kadirbeyzadeler olarak tanınan aile aslen Amasyalı olup aileye adını veren Kadir Beydir. Dedesi ise Beylerbeyliği rütbesine kadar yükselmiş olan Mustafa Paşadır (Üçüncü, 2016, 88). Zeki Bey 1884'te Gümüşhane'de doğdu. Babası Paşalık payesi alan Hafız İbrahim Lütfi Bey, annesi Hümeysin Hanımdır. Rüştüyeyi Gümüşhane'de bitirip, 1898'de İstanbul Galatasaray Lisesine girdi. 1904'te Galatasaray'ın Türkçe Bölümünü bitirdikten sonra Fransızca bölümüne başlamışsa da sağlık meselesi sebebiyle bu bölümü bitiremedi. 1905 yılında okuldan ayrılıp Gazze'de kaymakam olan babasının yanına gitti. Ardında askerlik görevini yerine getirdikten sonra memleketi Gümüşhane'de tarım ve ticaretle uğraştı. Zeki Bey, Gümüşhane'de İl Meclis İdare üyeliği, Ticaret Odası Başkanlığı görevlerini yaparken Müdafaa-i Hukuk Grubu adayı olarak seçime katılıp, Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın da Gümüşhane Milletvekili oldu.

Kadirbeyzade Zeki Bey, I. Dünya savaşı sonrası Milli Mücadele döneminde Anadolu'da yaşananlara duyarsız kalmayarak, arkadaşlarıyla birlikte Ermeni ve Rumların bölgedeki faaliyetlerine karşı Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin çalışmalarını destekleyip, Cemiyetin Gümüşhane delegesi oldu. Aynı zamanda cemiyetin ikinci başkanlığına getirildi. Cemiyetin bir şubesini de Gümüşhane'de açmıştır. İzmir'in işgali üzerine cemiyetin II. Kongresini toplaması isteğinde bulundu. Bunun üzerine 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da toplanan bölgesel kongreye Gümüşhane'yi temsilen katıldı. II. Dönem TBMM'ne tek bağımsız aday olarak giren ve bu görevini sürdürürken Mustafa Kemal Paşa'ya suikast tertibiyle tutuklandı. İstiklal Mahkemesinde suçsuz bulunarak serbest bırakılmıştır (Üçüncü, 2016, 88). Evli, 1erkek ve 2 kız çocuk babası olan Zeki Bey 9 Temmuz 1952'de vefat etmiştir (Öztürk, 1995, 363-364).

2.4.1. Zeki Bey (Ahmet Zeki Kadirbeyoğlu) II. Dönem Meclisteki Çalışmaları

TBMM'nin II. Dönem seçimlerine tek bağımsız aday olarak katılan Zeki Bey seçimi kazanarak Gümüşhane Milletvekili oldu (Gök, 1991, 7-8). 20 Ağustos 1923'te Büyük Millet Meclise katıldı. Mazbatasını 12 Eylül 1923'te onaylandı. İktisat, Nafia, Ticaret, Divanı Muhasebat, Tütün ve Sigara Kağıdı İnhisarı Lâyihasını Tetkik komisyonları üyeliğinde ve Nafia Komisyonu Kâtipliğinde bulundu. Meclisin en faal milletvekillerinin başında gelen Zeki Bey, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk siyasi partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla bu partiye katılarak tek bağımsız milletvekili olma sıfatını da yitirmiştir.

Kadirbeyzade Zeki Bey II. Dönem mecliste, Cuma günleri mağaza ve ticarethanelerin kapalı olması hakkında 21 Kasım 1923 kanun teklifi vermiş (TBMM Z.C, II. Dönem, 3. Cilt, 56. Birleşim, s.492). Meclisteki 4 farklı zamandaki birleşimlerde yapılan görüşmeler sonrasında bu kanun 2 Ocak 1924 tarihinde kabul edilmiş (TBMM Z.C, II. Dönem, 4. Cilt, 78. Birleşim, s.632-643). Bunun yanında değişik konular üzerinde 5 tavreri (önerge), 6 sözlü soru ve genel kurulda 110 değişik konuda, söz alıp 304 kez konuşma yapmıştır. Millî Eğitimde yolsuzluk olduğu (TBMM Z.C, II. Dönem, 9. Cilt, 49. Birleşim, s.74), tekel dolayısıyla tüccarda kalacak kibritler (TBMM Z.C, II. Dönem, 15. Cilt, 71. Birleşim, s.196), kabotaj (TBMM Z.C, II. Dönem, 4. Cilt, 76. Birleşim, s.539) konularında soru önergeleri vermiştir.

Sonuç

Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da işgallerin başlaması, bölgesel direnişlerin ve Kuvâ-yı Milliye ruhunun doğmasına sebep oldu. Doğan bu gücün; milletin geleceğinden söz sahibi olabilmesi için organize olup, milletin genelini kapsayıp ve milleti karamsarlıktan kurtarıp harekete geçirecek bir öndere ihtiyaç duymaktaydı. Bu önderde, "Samsun'a çıktığım gün Türk milletine güvenerek işe başladım" diyen Mustafa Kemal Paşa idi.



Mustafa Kemal Paşa'da; millet adına millî egemenliğin gerçekleşmesi, milletin ve ülkenin geleceği hakkında karar vermesi, yani Amasya Genelgesinde yer alan "milletin geleceğini milletim azim ve kararı kurtaracaktır." veciz sözünü gerçekleştirecek olağanüstü yetkileri üzerinde toplayabilecek bir meclisin toplanmasını amaçladı. Bu mecliste 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi oldu.

Türk milletinin bağrından çıkan, I. Dönem TBMM Gümüşhane bölgesinden seçilen 5 milletvekillide katıldı. Bu milletvekillerinden Ziya Bey (Tuğlu) yasama görevi için meclise gelirken yolda şehit edilmesi üzerine yerine İbrahim Ruşen Bey seçilerek meclise geldi. Mecliste görev alan tüm milletvekilleri gibi Gümüşhane milletvekilleri de zor şartlar altında mücadele vererek vazifelerini hakkıyla yerine getirip vatanın ve milletin istiklalini kazanmasında emek sahibi oldu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi bir taraftan işgale uğramış olan topraklarda milli mücadeleyi başarıyla yönetip sonuçlandırma gayreti içerisinde olurken, diğer taraftan da yaptığı yasal düzenlemelerle Türk devletinin temellerini atmaktaydı. I. Dönem boyunca değişik komisyonlarda ve encümenlerde görev alan Gümüşhane milletvekilleri, aynı zamanda verdikleri kanun teklifleri ile de yeni devletin temellerinin atılmasına katkı sağlamışlardır. Milli mücadelenin ve önderinin yanında yer alarak milleti ilgilendiren önemli hususlarda düşüncelerini ifade etmekten çekinmemişlerdir.

I. ve II. Dönem TBMM'de Gümüşhane Milletvekili olarak yer alan Hasan Fehmi iki mecliste de Maliye Bakanlığı görevinde bulunduğu gibi II. Dönem TBMM'de ise Ziraat Bakanı olarak da görev yaptı. Özellikle ilk mecliste Büyük Taarruz öncesinde Maliye Bakanı olarak yaptığı çalışmalarıyla savaşın kazanılmasında büyük katkı sağladı.

Milli Mücadeleyi başarıya taşıyarak, Türk devletini kuran kurucu meclis özelliğindeki I. Dönem TBMM yaklaşık 3 yıl sonra 16 Nisan 1923'te görevini tamamladı. Yapılan seçimlerle yenilenen meclis 11 Ağustos 1923'te II. Dönem TBMM olarak göreve başlayarak, Yeni Devletin çağdaşlaşarak yeniden şekillenmesi ve kalkındırılması yönünde Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması, 1924 Anayasası'nın yapılması gibi önemli çalışmaları gerçekleştirdi. II. Dönem TBMM milletvekilleri arasında bulunan 4 Gümüşhane Milletvekili de yasma yılları içerisinde üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmişlerdir. Milletvekillerin den Zeki Bey bağımsız aday olarak seçimi kazanan tek aday olması, bölge halkı tarafından çok sevilen ve takdir edilen kişilikte olduğunu göstermektedir. Her iki dönem TBMM'deki Gümüşhane Milletvekilleri verdikleri kanun teklifleri, yaptıkları konuşmalar ve komisyonlarda aldıkları görevleriyle devlete ve millete yönelik önemli görevleri yerine getirdiklerini ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

1.Resmi yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. I. Dönem. C.5-24.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. II. Dönem. C.1-20.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları I-II. Dönem. C.1-4.

2.Araştırma ve Tetkik Eserler

Akbulut, D. A. (2002). II. Dönem TBMM ve Cumhuriyet'in İlanı. *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.(c. 16. ss.620-629).

Akın, R. (2001). *TBMM Devleti (1920-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Armağan, S. (1968). Türkiye'de Parlamento Seçimleri. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, s.47-100.

Atatürk, M. K. (2012). *Nutuk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997). Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, c. II.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan, Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Birinci, A. (1990). *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, C, III.

Demirel, A. (2010). *İlk Meclisin Vekilleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2010). *İlk Meclisin Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2009). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı.

Eroğlu, H. (1998). *Atatürk ve Milli Egemenlik*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Gençosman, K. Z. (1981). *Devleti Kuran Meclis*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Gök, D. (1991). *İkinci Büyük Millet Meclisi ve Faaliyetleri (1923-1927)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Konya.

Güneş, İ. (2009). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kansu, M. M. (1966). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: TTK Yayınları.

Karal, E. Ziya. (1988). *Osmanlı Tarihi*. C. V, Ankara: TTK Yayınları

Karnap, H. (2004). *I ve II Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Trabzon Milletvekilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Anabilim Dalı Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Kuran, E. (1976). *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 491-506.

Küçük, M. (2002). Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı. *Türkler*, (c. 16. ss. 8-32).Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Küçükuşurlu, M. B. (2016). 1924 Gümüşhane Ara Seçimleri ve Cemal Hüsnü Bey, Gümüşhane Tarihi. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Özcan, S. (2019). Tbm. I. Dönem Diyarbakir Mebusları ve Meclis'teki Çalışmaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, C.12, S.66.



- Öztürk, K. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM II. Dönem 1923-1927*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları. C. III.
- Şapolyo, E. B. (1969). *Mustafa Kemal ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*. Ankara: Ülkemiz Yayınları
- Singil, S. (2010). *İkinci Dönem Tokat Milletvekilleri ve Meclisteki Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. C.I, Ankara: TTK Yayınları.
- Selvi, H. (2000). *Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C. I, Ankara: MEB.
- Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C.III, Ankara: MEB.
- Tansel, S. (1965). *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*. Ankara: Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları.
- TBMM. (2005). *İlk Meclis*. Tanıtım Kitapları Serisi-14, Ankara: TBMM Basımevi.
- TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu. (2004). *İlk Meclis Anketi*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Tekgündüz, C. (2013). *Birinci Millet Meclisi'nde İçel (Silifke) Milletvekilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Niğde.
- Turan Refik - M, S. vd., (2010). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara. Okutman Yayıncılık.
- Türkgeldi, A. F. (1952). *Görüp İşittiklerim*. Ankara: TTK Yayınevi.
- Üçüncü, U. (2000). Türkiye Büyük Millet Meclisinin İlk Şehit Milletvekilleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, C.3, S.12.
- Üçüncü, U. (2016). II. Dönem Meclis 'de Kadirbeyzade Zeki Bey Ve Faaliyetleri. *Gümüşhane Tarihi*. Gümüşhane: *Gümüşhane Üniversitesi Yayınları*.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Hasan_Fehmi_Atata. Eylül 2020 tarihinde alındı.